

INDIGENA

Przeszłość i Współczesność Tubylnych Kultur Amerykańskich

*Numer 4-5
Kraków 2014-2015*

Cezary Cieślak, Dariusz Niezgoda – 5
Zamiast wstępu. O potrzebie recenzji

ARTYKUŁY NAUKOWE

Anna Przytomska – 11
Antropologia historyczna Nathana Wachtela. Wprowadzenie do polskiego tłumaczenia tekstu „O problemie tożsamości kolektywnych w Andach Południowych”

Nathan Wachtel – 18
O problemie tożsamości kolektywnych w Andach Południowych
tłum. Anna Przytomska

Marianna Keisalo – 28
Sztuka błaznowania wśród Yaqui – inwencja i konwencja w występach chapayeków
tłum. Bartosz Hlebowicz, Justyna Pietrasik

Adam Piekarski – 43
Niebiescy żołnierze nad rzeką Grand. Wojna z Indianami Arikara w 1823 roku jako prolog udziału amerykańskiej armii w ekspansji na zachód od Missisipi

Marcin Jacek Kozłowski – 78
Kształtowanie tubylczej władzy od okresu kolonialnego do lat 50. XX w. na przykładzie Indian Tsotsil z gminy Chamula w regionie Los Altos w Chaipas, Meksyk

POLEMIKI I RECENZJE

Legends nie umierają: czyli o tym jak zdemaskować demaskatora – Witold Jacórzyński – 107

Indianie USA. Wojny indiańskie – Aleksander W. Sudak – 120

Indianie Ameryki Północnej od początków po wiek XIX – Arkadiusz J. Kilanowski – 128

Panama 1671 – Andrzej Tarczyński – 137

Podróż dookoła świata w latach 1803, 1804, 1805 i 1806 na okręcie „Newa” – Janusz Korczyk – 142

SILVA RERUM

Elżbieta Jodłowska – 148
Myslenie obrazem oraz symbol w służbie agitacji politycznej. Peruwiańskie murale wyborcze z perspektywy kulturoznawczej. Ewolucja percepcji

Magdalena Krysińska-Kałużna – 160
Don Raúl. Wywiad z peruwiańskim szamanem (cz. II)

INDIGENA

PRZESZŁOŚĆ I WSPÓŁCZESNOŚĆ
TUBYLCZYCH KULTUR AMERYKAŃSKICH

Redaktor naczelny

Dariusz Niezgoda

Zastępcy redaktora naczelnego

Cezary Cieślak, Marcin Jacek Kozłowski

Zespół redakcyjny

Adam Andrzej Banach, Łukasz Byrski, Wioleta Hypiak, Dagmara Kubit, Piotr Maciej Malachowski, Izabela Puk, Łukasz Pytel

Rada naukowa

*dr Bartosz Hlebowicz, dr Anna Kaganiec-Kamieńska, dr Marta Kania, prof. dr. hab. Arnold Lebeuf, dr hab. Kazimiera Mikoś, prof. UJ,
dr Radosław Palonka, prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński, dr Michał Wasilewski, dr Jarosław Żrałka*

Recenzenci

*dr hab. Maciej Forycki, prof. UAM, dr Wojciech Grupiński, dr Witold Jacórzynski, dr hab. Patrycja Jakóbczyk-Adamczyk, prof. UJK,
dr Magdalena Krysińska-Kabuźna, dr Piotr Michalik, prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński, dr Kacper Świerk,
dr hab. Andrzej Tarczyński, prof. UKW, dr Janusz Wołoszyn*

Korekta

Maciej Arendarski, Joanna Pastuszak, Katarzyna Wolska

Ilustracje i grafika

Urszula Król

ISSN: 2083-1382

Czasopismo posiada afiliację

Institutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydawca: Dariusz Niezgoda

Redakcja czasopisma zastrzega sobie prawo do skracania i redagowania nadsyłanych tekstów, zachowując przy tym niezmienny sens wypowiedzi.

Redakcja czasopisma nie odpowiada za zawartość i treść zamieszczanych reklam.

Wydawca zastrzega sobie możliwość występowania błędów w publikacji. Za każdą opinię oraz zdanie odpowiedzialność ponoszą jego autorzy.

Recenzenci nie biorą odpowiedzialności za ewentualne błędy występujące w artykułach recenzowanych.

Niniejsze czasopismo jest całkowicie niedochodowym projektem, przeznaczonym do celów edukacyjnych i naukowych.

ZAMIAST WSTĘPU

O potrzebie recenzji

CEZARY CIEŚLAK, DARIUSZ NIEZGODA

PISZĄC O sprawach trudnych, trudno nie popełniać błędów. Świadomość własnych niedoskonałości powinna charakteryzować każdego badacza. Jej dopełnieniem, jedną z zasad etosu naukowego, jest umiejętność przyznawania się do potknięć, a także całkowitych upadków. Mimo to częstokroć z wielką niechęcią pozbywamy się owoców naszej pracy intelektualnej. Nawet wtedy, gdy doskonale wiemy, że klasę badacza poznaje się nie po jego sukcesach, lecz po dialogu, jaki prowadzi ze swoimi kolegami. Każdy, bez względu na dorobek naukowy lub uznanie społeczne, powinien odrzucić akademicką gaskonadę i być wdzięczny za wskazanie lub nawet wytknięcie niedoskonałości jego pracy. Jesteśmy to winni następnym pokoleniom.

Charta non erubescit, papier się nie rumieni. Banał szyty na miarę naszych czasów. W dobie rozwoju technologii publikacje powstają szybciej, niż czytają je czytelnicy. Często są niedopracowane, robione bez względu na jakość. Na nas – autorach, redaktorach, wydawcach – ciąży ogromna odpowiedzialność. Otóż fatalny tekst może negatywnie wpłynąć na czytelnika, a nawet drobna, nieprawdziwa, niedokładna lub krzywdząca informacja może przerodzić się z upływem czasu w mit, stereotyp lub *hoax*. Doskonałym tego przykładem jest niezwykle

popularny i często powtarzany w uczelnianych salach tzw. Great Eskimo Vocabulary Hoax (zob. Pinker 2000: 53-54, za: Rojt 2012: on-line). Dlatego naszym obowiązkiem jest nie tylko sumienna praca nad nieskazitelną płodnością własnego umysłu, lecz również przyglądanie się krytycznym i wnikliwym okiem wynikom dociekań innych.

Skupmy się jednak na tematyce poruszanej w naszym czasopiśmie. Przeglądając polską literaturę przedmiotu możemy przeczytać na przykład, że Ely Parker, Seneka, generał w armii Unii w czasie wojny secesyjnej, później pierwszy tubylczy komisarz ds. Indian, był kobietą (Barnard 2008: 65)¹. Gdzie indziej, że Abraham Lincoln, za którego prezydentury doszło do wielu powstań i masakr Indian, był gejem (por. Gerste 2007: 139). Takie ekstrema fantazji literackiej są na szczęście rzadkością. Dużo więcej jest przeciętnych, „zwykłych” błędów w postaci tworzenia nowych plemion, np. Crow Creek w Dakocie Południowej (Ziółkowska-Boehm 2007: 183, 187), zapisywania w jednej publikacji plemienia Nez Percé na cztery różne sposoby: „Nez-Perce”, „Nez Perce”, „Nez Perces” i „Nez Percés” (Rusinowa 2010), tudzież podawania błędnych danych liczbowych, jak np. długości trwania faz cyklu synodycznego Wenus (Szemiński, Ziółkowski 2006: 235).

Osobną kategorią grzechów świata wydawniczego są plagiaty, czyli kradzieże cudzego dorobku, a także autoplagiaty – powtórne publikowanie własnych wyników badań, bez podawania o tym informacji, w celu zwiększenia dorobku naukowego (por. Banusiak, Sieńczyło-Chlabczyk 2012).

Fachowe teksty krytyczne na temat rdzennych Amerykanów są trudno dostępne. Przed pojawieniem się „Indigeny” znanych nam było tylko sześć polemik i recenzji dotyczących książek całościowo poruszających kwestie indiańskie: Kilanowski 1998, Kuligowski 1996, Lebeuf 2000, Mikoś 2008, Sudak 1996a, Sudak 1996b. Niewiele więcej było tych, które omawiały publikacje poświęcone częściowo owym zagadnieniom: Hlebowicz 2006, Gołębiowski 2013, Jakóbczyk-Adamczyk 2010, Niewiński 2005 i Gerlach 2005. W związku z tym, iż ukazały się one w niszowych lub specjalistycznych periodykach naukowych, prace te są prawie nieznanie szerszemu gronu czytelników². Arkadiusz J. Kilanowski gościł na łamach czasopisma politologicznego, natomiast Kazimiera Mikoś i Arnold Lebeuf – religioznawczego. Niewiński (2005) w czasopiśmie o zasięgu lokalnym, a Gerlach (2005)³ – marynistycznym. Znamiona tekstu krytycznego wykazują omówienia z serii *Z zakurzonej półki* (czasopismo „Tawacin”) autorstwa Arkadiusza J. Kilanowskiego oraz Mariusza Wollnego, w których przybliżano czytelnikom również literaturę piękną⁴. W ostatnim czasie pojawiły się ponadto dwie recenzje (Kaczmarek 2012; Strzelczyk 2013).

Mimo że istnieją zapewne jeszcze inne publikacje, o których nie wiemy, tematyka indiańska jest mało znana, a literatura jej dotycząca zbyt rzadko recenzowana. W lepszej sytuacji znajduje się kino⁵, chociaż i tutaj możemy zauważyć znaczące braki. W literaturze nie omówiono filmów *Apocalypto* oraz *Syn gwiazdy porannej*.

Aktywność recenzyjna i polemiczna polskich autorów zaczęła zauważalnie wzrastać

wraz z pojawieniem się „Indigeny” (Cieślak 2012; Dawidowicz 2013; Grabowska-Popow 2013; Hlebowicz 2012; Hypiak 2012; Kozłowski 2011; Niezgoda 2012; Niezgoda 2013; Tarczyński 2013). Jednakże podejmowane przez nas wysiłki są niewystarczające z powodu dużej liczby publikacji i ograniczonej liczby osób piszących. Na przykład, na rodzimym rynku wydawniczym w 2014 roku (m.in. dzięki zasłużonemu wydawnictwu Tipi Marka Maciołka) pojawiło się osiem książek, a rok wcześniej – cztery. Wiele ważnych przekładów i oryginalnych badań nie doczekało się recenzji, np. *Nadzieja Radykalna, Odnaleźć nasze ścieżki, Mity, rytuały i polityka Inków* etc. Dlatego tak istotna jest chęć niesienia pomocy i działanie ze strony pozostałych badaczy. Oczywiście warto tutaj nadmienić, że „Indigena” nie zamyka się przed recenzjami pozycji obcojęzycznych, jak również tych, pisanych po angielsku i hiszpańsku (por. Hlebowicz 2002; Hlebowicz 2012; Kozłowski 2011).

Efekty braku krytyki naukowej są przez nas odczuwane na każdym kroku. Gdyby powstała recenzja książki Izabeli Rusinowej i Ewy Nowickiej, *Indianie Stanów Zjednoczonych. Antologia tekstów źródłowych*, w szczególności map, nowsza publikacja profesor Rusinowej (2010), zawierająca identyczne mapy, prawdopodobnie uniknęłaby wielu błędów (por. Sudak w niniejszym numerze „Indigeny”). Ostatnio na rynku wydawniczym bardzo głośno reklamowano książkę poświęconą Komanczom (Gwynne 2015). Pojawiło się na jej temat kilka recenzji internetowych i dwie drukowane. Skupiają się one na warstwie literackiej, popularnej, lecz niestety nie warsztatowej (historycznej, antropologicznej)⁶.

Zdajemy sobie jednak sprawę z tego, że recenzja i polemika może być przemilczana, nie odnosić zamierzonego skutku. Znany jednemu z nas profesor zaznacza, iż coraz częściej mamy do czynienia z następującą sytuacją:

Ze szkodą dla polskiego piśmiennictwa historycznego ukazuje się drukiem coraz więcej

rozpraw doktorskich, których autorzy ignorują zarzuty i uwagi recenzentów

Molik 2013: 269

Teksty krytyczne są drogowskazem dla autora w dalszej jego pracy, a zarazem pełnią rolę ostrzegawczą. Nie muszą dotyczyć większości problemów pojawiających się w recenzowanej publikacji (por. Gerlach 2005). Mogą natomiast poruszać wybrane kwestie: translatorskie (por. Mikoś 2008), terminologiczne (Niezgoda 2013), metodologiczne itd.

Innym problemem jest odpowiedź na pytanie, gdzie powinna być ulokowana granica recenzowania i polemizowania. Czy powinniśmy pochylić się nad pracami ukierunkowanymi na wywołanie sensacji? Weryfikować na piśmie informacje, podawane na przykład przez Jarosława Molendę (2011: 296, 327-328), dotyczące śladów andyjskiej kokainy i tytoniu w egipskich mumiach albo haszyszu wśród tubylców Ameryki Południowej?²⁷ Trudno nam ukryć niezadowolenie i smutek, gdy czytamy podobne słowa:

Tego rodzaju stwierdzenia są zagrożeniem dla tradycyjnego sposobu postrzegania przeszłości, zatem nic dziwnego, że historycy przeciwstawiają się im z całych sił; w przeciwnym razie musieliby przyznać, iż przez większość swojej kariery pozostawali w błędzie i że wszystkie pod ręczniki trzeba wyrzucić i napisać je od nowa.

Molenda 2011: 296, 327-328

Niemal każdy tekst typu *dänikenowskiego* zawiera oskarżenia kierowane w stronę sumiennych badaczy. Atak wycelowany w naukę może mieć wiele przyczyn, jak chociażby wykluczenie ze środowiska akademickiego, braki w wykształceniu, rozpalenie pomysłem, który nie uzyskał akceptacji w gronie fachowców itd. Równie często powodem jest ludzka zachłanność. Być może białe plamy na kartach wiedzy stymulują proces fantazjowania, ocierający się o szaleństwo, bez potrzeby angażujący

negatywne emocje. Niestety wszelkie podejmowane do tej pory starania, próbujące uświadomić odbiorcom i autorom absurdalność tego typu tez, kończyły się fiaskiem. Wiktor Stoczkowski pisze, że ów sposób myślenia podobny jest do odwróconej piramidy: najpierw stawiamy tezę, a dopiero później dobieramy pasujące nam do niej argumenty, zmyślane dane, wyrwane z kontekstu informacje (2005). Gdy naukowiec obala jeden z argumentów, na jego miejsce pojawia się setka innych, równie błędnych. Owa dysproporcja płodności intelektualnej i paraintektualnej nie wynika z ułomności znawców, lecz z tego, iż proces badawczy wymaga ogromnych nakładów czasu i wysiłku, natomiast uporczywe zmyślanie – jedynie braku szacunku do samego siebie i wykształcenia odpowiedzialności społecznej. W związku z tym recenzje fikcji literackich, pisanych tak jakby były pracą naukową, nie są już często widziane na łamach czasopism. *Donkiszoterię* porzucono.

Kończąc niniejsze uwagi, warto nadmienić, że „*Indigena*” w ubiegłym roku otrzymała afiliację Instytutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zaszczyc ten nakłada na nas szereg wymogów, którym staramy się sprostać. Wprowadziliśmy liczne ostrzeżenia związane z pracami redakcyjnymi oraz recenzjami. Jednakże, jak wiemy, polskie środowisko naukowe jest niezwykle hermetyczne. *Double-blind review* sprawdza się na gruncie międzynarodowym. Natomiast w kraju nad Wisłą – i trzeba to wyraźnie zaznaczyć – sytuacja jest patologiczna, kolokwialnie: „każdy każdego zna”. W związku z tym wszelkie wymogi formalne są niewystarczające. Jak chyba nigdy dotąd brakuje nam poszanowania niepisanego etosu. Nauka przerodziła się w akademickość, pasja – w kolekcjonerstwo punktów. Skutkiem tego jest zaniżenie wartości prac naukowych. Waldemar Rezmer, jeden z najwybitniejszych historyków polskiej wojskowości, doskonale opisał ową niechcianą i dotykającą coraz większą grupę osób sytuację:

Większość z nas dostrzega nowe wyzwania i problemy, które powinny stać się przedmiotem rzeczowej dyskusji całego naszego środowiska. Musimy m.in. wypracować nową definicję wojny, [...] rozpatrzeć rozmaite kwestie metodologiczne, terminologiczne, źródłowe, sprawy wydawnicze [...]. Naukowcy nie od dziś dzielą się na profesjonalistów, rzetelnie znających swój kunszt zawodowy, oraz fuserów [...] Ci ostatni posiadają najczęściej niewiele talentu badawczego, jeszcze mniej naukowej docieklivości i pracowitości, wyróżniają się natomiast megalomanią, butą i dyletantstwem. W ostatnich latach sytuacja uległa dramatycznemu pogorszeniu. O ile wcześniej publikacje fuserskie, o zenująco niskim poziomie naukowym, stanowiły tylko margines prac historyczno-wojskowych, to w chwili obecnej literatura wątpliwej jakości lub zupełnie bezwartościowa zaczyna dominować [...]. Tymczasem ci «wybitni znawcy» nie potrafią dokonać krytycznej interpretacji źródeł, wyjaśnić podstawowych faktów, dokonać ich uogólnienia i syntezy historiograficznej, są też wyjątkowo nieporadni w posługiwaniu się warsztatem historycznym: nie odróżniają źródła od opracowania, [...] Osobom takim – z naszej winy, gdyż brakuje nam odwagi na napisanie rzetelnej recenzji i źle interpretujemy pojęcie koleżeństwa – udaje się uzyskać habilitację [...]. Naukowcem stajemy się poprzez swoje znaczące osiągnięcia badawcze, a nie z nadania. Można nie mieć żadnego stopnia naukowego lub być skromnym magistrem i pisać wyjątkowo wartościowe rzeczy. I odwrotnie. [...] Niepokojący jest zanik krytyki [...] Weryfikacja dorobku ma często charakter iluzoryczny i towarzyski. Obawa przed «skrzywdzeniem» kolegi i ostracyzmem środowiska sprawia, że przestaje istnieć selekcja.

Waldemar Rezmer 2006

Ostatnimi, bądź co bądź przykrymi słowami niniejszego tekstu chcielibyśmy zachęcić do pisanego i publikowania na łamach naszego czasopisma. Wiedza i nabywane przez lata doświadczenie są niezastąpione. Być może wspólnymi

siłami uda nam się stopniowo uzupełniać braki i eliminować błędy. Oddając Państwu do rąk tak długo wyczekiwany kolejny numer pozostajemy, jak zawsze, otwarci na krytykę adresowaną w naszym kierunku.

PRZYPISY

1. Jako pierwszy ten kardynalny błąd wskazał Bartosz Hlebowicz (2011b: 9).
2. Wyjątkiem jest dostępna on-line recenzja biografii gen Roberta E. Lee (Gołębiowski 2013).
3. Tekst Krzysztofa Gerlacha nie jest oficjalnie polemiką, tym niemniej ma jej cechy. Autor zajmuje się przede wszystkim weryfikowaniem informacji z książki autorstwa Jarosława Wojtczaka *Quebec 1759* pod kątem morskim, marginalnie prostując zagadnienia dotyczące rdzennych Amerykanów.
4. Wywiad Przemysława Bartuska z Ronem Carterem (1996) można przyporządkować do serii *Z zakurzonej półki*. Osobny problem dla czytelnika to tytuły poszczególnych omówień, recenzji i polemik, np. *Groch z kapustą*, *Fujarki i mokasyny*, które nie zawierają informacji na temat tytułów publikacji, której one dotyczą.
5. Nieistniejące już czasopismo „Tawacin” opublikowało dużą liczbę omówień i recenzji filmów: od *Czarnej Sukni*, przez słynnego *Tańczącego z Wilkami*, po *Misję* itd. (Bartuszek 1999; Clifton 1993; Danowski 2005; Erben 2000 a, 2000 b; Huntinghorse 1994; Kilanowski 1993; Lędzwa 1997; Maciolek 1993; Nowocień 1993; Szturc 1996; Wąsowska 1992). Poza tym periodykiem pojawiło się też wiele polemik i artykułów autorstwa Bartosza Hlebowicza, Ewy Marciniak-Dżurak i Janusza Skwary (w bibliografii niniejszego tekstu).
6. Najlepszy opis *Imperium Księżyca* S. C. Gwynne’a prezentuje tekst Marka Bieńczyka (2015), Olgi Szmida (2015) i Tomasza Pindla (2015). Również Paweł Smoleński (2015) wykazuje się głęboką przenikliwością względem tejże nowości. Mimo to pojawiły się u niego poważne nieścisłości (rzekome dowodzenie Czerwonej Chmury w czasie bitwy pod (!) Little Bighorn). Bardzo powierzchowne są opinie Rafała Hetmana (2015) nt. *Wstępu* Bartosza Hlebowicza do tej publikacji.
7. Nawiązanie do twórczości pana Jarosława Moledny traktujemy poważnie, gdyż jest autorem wielu poczytnych i często nienajgorszych książek, napisał m.in.: *Poczet odkrywców i zdobywców Ameryki Łacińskiej*, *Wojny guarańskie 1678-1756*, *Panama 1671*. Zna-

mienne, że w pozycjach tych pomija swoje tezy dotyczące prekolumbijskich kontaktów między Starym a Nowym Światem. Podobnie, Roman Warszawski wielokrotnie z aprobatą odnosi się do poglądów Erica von Dänikena (zob. wywiad z Marią Roztworowską, dostępny na stronie autora), milcząc na ten temat w swoich publikacjach z zakresu historii.

BIBLIOGRAFIA

- BANUSIAK JOANNA, SIENIŹCZYŁO-CHLABICZ JOANNA, 2012: *Pojęcie i istota zjawiska autoplagiatu w twórczości naukowej*, „Państwo i prawo”, nr 3/2012.
- BANUSIAK SABINA BARBARA, 2012: *Jarosław Molenda – „Przedkolumbijscy żeglarze i odkrywcy Ameryki”*, <http://histmag.org/Jaroslaw-Molenda-Przedkolumbijscy-żeglarze-i-odkrywcy-Ameryki-6613>
- BARNARD ALAN, 2008: *Antropologia. Zarys teorii i historii*, tłum. Szymański Sebastian, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- BARTUSZEK PRZEMYSŁAW, 1999: *IV Przegląd Filmów o tematyce indiańskiej i eskimoskiej*, „Tawacin”, nr 1 (45).
- BARTUSZEK PRZEMYSŁAW, 1996: *Literatura „wroga” i „sympatyczna”, rozmowa z Ronem Carterem*, „Tawacin”, nr 3 (35).
- BIEŃCZYK MAREK, 2015: *Oczywiste przeznaczenie*, „Tygodnik Powszechny”, nr 21.
- CIEŚLAK CEZARY, 2012: *Justyna Olko, Meksyk przed konkwistą*, „Indigena. Przeszołość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 2.
- CLIFTON JAMES A., 1993: *Z miłości do historii. Costner wśród Indian dobrych i złych*, „Tawacin”, nr 4 (24).
- DANOWSKI BOGDAN, 2005: *Apacze i Kojoty, gdy twórcy filmów i pisarze oferują własną wersję historii – warto dotrzeć do faktów*, „Tawacin”, nr 4 (72).
- DAWIDOWICZ IDA, 2013: *Lucie Lomová, Dzicy*, „Indigena. Przeszołość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 3.
- MARCINIAK-DŻURAK EWA, 2001: *Stereotyp Indianina w filmie amerykańskim*, w: *Referaty seminariów antropologicznych 1990-2000*, BALISZEWSKA KRYSZYNA, WALA ANDRZEJ J. R. (RED.), Polsko-Amerykańskie Towarzystwo Etnologiczne im. Bronisława Malinowskiego, Atlantic City i Wielichowo.
- ERBEN DAVID L., 2000: *Wabiąca natura westernu. Tubylczy Amerykanie, amerykańska kultura i nieme filmy*, tłum. z ang. Skwarska Beata, cz. 1, „Tawacin”, nr 2 (50).
- ERBEN DAVID L., 2000: *Nieproszeni goście na własnej ziemi. Indianie w filmie amerykańskim*, tłum. z ang. Skwarska Beata, cz. 2, „Tawacin”, nr 1 (53).
- GERLACH KRZYSZTOF, 2005: *Flota w bitwie o Quebec 1759*, „Morza, Statki i Okręty”, nr 6/2005.
- GERSTE RONALD D., 2007: *Abraham Lincoln. Bohater bez uśmiechu*, w: MÜLLER-WIRTH MORITZ, WILLMANN URS (RED.), *Ich drugie oblicze. Od Aleksandra Wielkiego do Mao Zedonga. Postacie historyczne w nowym świetle. 14 portretów*, przeł. z j. niem. Chalabiś Anna, Jeden Świat Wydawnictwo, Warszawa.
- GOŁĘBIOWSKI SZYMON, 2013: *Toporowski Tomasz, Żołnierz Południa. General Robert E. Lee (1807-1870)*, w: <http://historia.org.pl/2013/04/27/żołnierz-południa-general-robert-e-lee-1807-1870-t-toporowski-recenzja/>
- GRABOWSKA-POPOW MAŁGORZATA, 2013: *Jarosław Spyra, Ayacucho 1824*, „Indigena. Przeszołość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 3.
- GWYNNE S. C., 2015: *Imperium księżycy w pełni. Wzlot i upadek Komanczów*, Wstęp, tłum. z ang. i red. naukowa HLEBOWICZ BARTOSZ, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- HETMAN RAFAŁ, 2015: *Gwynne S. C., Imperium księżycy w pełni. Wzlot i upadek Komanczów*, <http://czytamrecenzuje.pl/recenzja/387/imperium-ksiezycy-w-pelni>
- HLEBOWICZ BARTOSZ, 2002: *Ila Bussidor and Üstiin and Üstiin Bilgen-Reinart, Night Spirits. The Story of the Relocation of the Sayisi Dene*, „The Central European Journal of Canadian Studies”, t. 2.
- HLEBOWICZ BARTOSZ, 2006: *Fujarki i mokasyny, czyli pierwszy etap ewolucji Ameryki*, „Tawacin”, nr 1 (73).
- HLEBOWICZ BARTOSZ, 2011a: *Ludzie wilderness. Amerykańskie pogranicze w filmach o Indianach i samotnych rewolwerowcach*, „Kultura Współczesna”, nr 2 (68).
- HLEBOWICZ BARTOSZ, 2011b: *Wprowadzenie*, w: Morgan Lewis Henry, *Liga Ho-de'-no-sau-nee, czyli Irokezów*, HLEBOWICZ BARTOSZ (RED.), Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty.
- HLEBOWICZ BARTOSZ, 2012: (rec.), *Gordon McLester III, Laurence M. Hauptman (red.) A Nation within a Nation. Voices of the Oneidas in Wisconsin*, „Indigena. Przeszołość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 2.
- HLEBOWICZ BARTOSZ, 2013: *Miłość i nienawiść, głównie jednak nienawiść, w Nowym Świecie. Wizja kolonizacji angielskiej w Ameryce Północnej w filmie Terence'a Malicka*, w: „Er(r)go. Teoria, Literatura, Kultura”, nr 2 (27).
- HUNTINGHORSE MARISA D., 1994: *Nim powstanie dzieło. Na planie filmu „Geronimo”*, „Tawacin”, nr 4 (28).
- HYPIAK WIOLETA, 2012: *Jean-Marie Gustave le Clezio, Meksykański sen albo przerwana myśl indiańskiej Ameryki*, „Indigena. Przeszołość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 2.
- JAKÓBCZYK-ADAMCZYK PATRYCJA, 2010: *Henry Kamen, Imperium hiszpańskie. Dzieje rozkwitu i upadku*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, t. II.
- KACZMAREK BOGUMIŁA, 2012: *Stawomir Bobowski, Nie tylko przygoda. Polskie powieści indiańskie dla młodzieży w perspektywie etnologicznej*, „Lud”, t. 96, Wrocław.

- KILANOWSKI ARKADIUSZ J., 1998: *Jerzy Gąssowski, Indianie Ameryki Północnej od początków po wiek XIX*, Warszawa 1996, „Athenaeum”, nr 2.
- KILANOWSKI ARKADIUSZ J., 1993: *Spór o „Czarną Suknię”, „Tawacin”, nr 3 (23).*
- KULIGOWSKI WALDEMAR, 1996: *List otwarty (na krytykę) do Czejena*, „Tawacin”, nr 3 (34).
- KOZŁOWSKI MARCIN JACEK, 2011: (rec.) *John Wormack Jr, Rebeliön en Chiapas. Una antología histórica*, „Indigena. Przeszłość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 1.
- LEBEUF ARNOLD, 2000: *A cóż to jest moje ciało*, „Studia Religiologiczna”, z. 33, https://www.academia.edu/2533894/A_coz_to_jest_moje_cialo
- ŁĘDZKA WOJCIECH, 1997: *Ofiara intryg politycznych? – o filmie „Szalony Koń”, „Tawacin”, nr 4 (40).*
- MACIOŁEK MAREK, 1993: *„Czarna Suknia”, czyli pierwsze spotkanie*, „Tawacin” nr 2 (22).
- MIKOŚ KAZIMIERA, 2008: *Prapoczątki w mieście kreacyjnym Majów Quiché*, „Nomos. Kwartalnik Religioznawczy”, nr 63/64.
- MOLENDNA JAROSŁAW, 2011: *Przedkolumbijscy żeglarze i odkrywcy Ameryki*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa.
- MOLIK WITOLD, 2013: *Elżbieta Henryka Borkowska, Rola Wielkopolan w życiu narodowym Górnego Śląska w końcu XIX i na początku XX wieku. Zarys problematyki*, „Roczniki Historyczne”, LXXIX, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- NIEWIŃSKI ŁUKASZ, 2005: *Jarosław Wojtczak, Vicksburg 1862-1863*, „Białostockie Teki Historyczne”, nr 3/2005.
- NIEZGODA DARIUSZ, 2013: *Czy państwo Inków można określać terminem „imperium”? Kilka słów o Słowie wstępnym do książki Marii Rostworowskiej Historia państwa Inków*, „Indigena. Przeszłość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 3.
- NIEZGODA DARIUSZ, 2012: *Roman Warszawski, Vilcabamba 1572*, „Indigena. Przeszłość i Współczesność Tubylczych Kultur Amerykańskich”, nr 2.
- NOWOCIEŃ MAREK, 1993: *Geronimo inaczej*, „Tawacin”, nr 4 (24).
- PINDEL TOMASZ, 2015: <http://poczytane.blog.onet.pl>
- PINKER STEVEN, 2000: *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, HarperCollins.
- REZMER WALDEMAR, 2006: *Kilka uwag o aktualnym stanie polskiej historii wojskowej (wojskowości)*, w: OLEJNIK KAROL (RED.), *Wojna jako przedmiot badań historycznych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- ROJT EBENEZER, 2012: *Ludwik Stomma, pisarz niefrasobliwy*, w: *Kompromitacje. Przypadki słabości ludzkich*, <http://kompromitacje.blogspot.com/2012/04/ludwik-stomma-pisarz-niefrasobliwy.html>
- RUSINOWA IZABELLA, 2010: *Indianie USA. Wojny indiańskie*, Aspra-JR, Warszawa.
- SKWARA JANUSZ, 1985: *Western odrzuca legendę*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- SMOLEŃSKI PAWEŁ, 2015: *Gwynne S. C., Imperium księżycy w pełni. Wzlot i upadek Komanczów*, http://wyborcza.pl/alehistoria/1,145689,18016078,Polecamy_ksiazki__Epopeja_Komanczow.html
- STOCZKOWSKI WIKTOR, 2005: *Ludzie, bogowie i przybysze z kosmosu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- STRZELCZYK JERZY, 2013: *Natalie Zemon Davis, Kobiety na marginesach. Trzy siedemnastowieczne życiorysy*, „Roczniki Historyczne”, LXXIX, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- SUDAK ALEKSANDER, 1996a: *Groch z kapustą, czyli kolejne dzieło o historii Indian*, „Tawacin”, nr 3 (34).
- SUDAK ALEKSANDER, 1996b: *Odpowiedź Czejena na list otwarty Waldka Naczeza Kuligowskiego*, „Tawacin”, nr 35.
- SZEMIŃSKI JAN, ZIÓŁKOWSKI MARIUSZ, 2006: *Mity, rytuały i polityka Inków*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- SZMIDT OLGA, 2015: *Gwynne S. C., Imperium księżycy w pełni. Wzlot i upadek Komanczów*, <http://popmodern.pl/koszmar-tryumfu-i-podboju-na-wielkich-rowninach-s-c-gwynne-imperium-ksiezycy-w-pelni-wzlot-i-upadek-komanczow/>
- SZTURC JAN, 1996: *Film a Indianie. Kilka subiektywnych uwag*, „Tawacin”, nr 2 (34).
- TARCZYŃSKI ANDRZEJ, 2013: *Kim Macquarrie, Ostatnie dni Inków*, „Indigena”, nr 3.
- WARSZEWSKI ROMAN: <http://www.warszewski.info/?i=1>
- WĄSOWSKA AGATA, 2002: *Rozszyfrowana historia*, „Tawacin”, nr 3 (59).
- ZIÓŁKOWSKA-BOEHM ALEKSANDRA, 2007: *Otwarta rana Ameryki*, Wydawnictwo Debit, Bielsko-Biała.